

"Már csak egy Isten menthet meg bennünket"*

(SPIEGEL-interjú Martin Heideggerrel 1966. szeptember 23-án.¹)

SPIEGEL: Heidegger Professzor úr, számtalanszor megállapítottuk, hogy az Ön filozófiai művét valamelyest beárnyékolják életének azon nem túl hosszú ideig tartó eseményei, amelyek soha nem kerültek tisztázásra.

HEIDEGGER: 1933-ra gondol?

SPIEGEL: Igen, valamint az előtte és utána történetekre. Szeretnénk az esetet tágabb összefüggésbe helyezni, és innen néhány olyan kérdéshez eljutni, melyek fontosnak tűnnek, mint esetleg a következő: Milyen lehetőségei vannak a filozófiának arra, hogy hatást gyakoroljon a valóságra, akár a politikai valóságra is?

HEIDEGGER: Már az fontos kérdés, tudok-e mindegyikre válaszolni? De elsősorban azt kell elmondanom, hogy rektori hivatalom előtt semmilyen formában nem folytattam politikai tevékenységet. Az 1932/33-as téli szemeszter idején szabadságon voltam, és a legtöbb időt fenn a menedékházamban töltöttem.

SPIEGEL: Miként került sor akkor arra, hogy Ön a freiburgi egyetem rektora lett?

HEIDEGGER: 1932 decemberében szomszédomat, von Möllendorft, az anatómia rendes tanárát választották rektorrá. Az új rektor hivatalba lépése április 15-én történt az itteni egyetemen.

Az 1932/33-as téli szemeszter idején gyakrabban beszélgettünk a helyzetről, nemcsak a politikairól, hanem különösképpen az egyetemekről, a hallgatók részben kilátástalan helyzetéről. Véleményem a következőképpen hangzott: Amennyire meg tudom ítélni a dolgokat már csak az az egy lehetőség marad, hogy az újjáépítést végző még valóban eleven erőkkkel kíséreljük meg elhárítani az eljövendő kibontakozását.

SPIEGEL: Ön tehát összefüggést látott a német egyetem helyzete és a német politikai szituáció között általában?

HEIDEGGER: 1933 januárja és márciusa között mindenestre figyelemmel kísértem a politikai folyamatokat és alkalomadtán beszélgettem is erről fiatalabb kollégáimmal. De munkám a preszókratikus gondolkodás terjedelmesebb értelmezéséhez szólított. A nyári szemeszter kezdetén tértem vissza Freiburgba. Időközben von Möllendorf professzor április 16-án rektorként megkezdte hivatali működését. Alig két héttel később az akkori badeni kultuszminiszter felmentette hivatalából. A miniszter ezen döntéséhez feltehetően kíváncsi okot az a tény szolgáltatott, hogy a rektor megtiltotta az úgynevezett zsidóplakát kifüggesztését az egyetemen.

Rektorként vitába száll a legfelsőbb SA-vezetéssel

SPIEGEL: Von Möllendorf úr szociáldemokrata volt. Mit tett az elmozdítását követően?

HEIDEGGER: Von Möllendorf még elmozdításának napján megkeresett és azt mondta: "Heidegger, most Önnek kell elvállalnia a rektori hivatalt." Gondolkodóba ejtett, hogy minden tapasztalatom hiányzott az igazgatási tevékenységet illetően. Az akkori prorektor, Sauer (teológiai fakultás) azonban hasonlóképpen sürgetett, hogy jelöltessem magam a rektorátus új

választásán, mivel fennáll a veszélye, hogy egyébként egy funkcionáriust neveznek ki rektorrá. A fiatalabb kollégák, akikkel több éven át megtárgyaltam az egyetem konstrukciójának kérdéseit, ostromoltak, hogy vállaljam el a rektori hivatalt. Sokáig tétováztam. Végül késznek mutatkoztam elvállalni a hivatalt, kizárólag az egyetem érdekében, amennyiben biztos lehettem a plénum egyhangú hozzájárulásában. Mind-eközben fennmaradtak a rektori hivatalra való alkalmasságom iránti kétségeim, úgyhogy még a választásra kitűzött nap

reggelén bementem a rektorátusra, és kijelentettem az ott tartózkodó elmozdított kollégámnak, von Möllendorfnak, valamint Sauer prorektornak, hogy nem tudom átvenni a hivatalt. Erre mindkét kollégám azt válaszolta: a választást már annyira előkészítették, hogy már nem léphetek vissza a jelöltségtől.

SPIEGEL: Ennek alapján nyilatkozta Ön, hogy végérvényesen határozott. Miként alakult ezután az Ön viszonya a nemzetszocialistákkal?

HEIDEGGER: A hivatalba lépésem utáni második napon két kísérőjével megjelent a rektorátuson a "diákvezető", és újból követelte a "zsidóplakát" kifüggesztését. Elutasítottam. A három hallgató azzal a megjegyzéssel távozott, hogy a tilalmat jelenteni fogják a Birodalmi Diákvezetőségnek (Reichsstudentenführung). Néhány nap múlva távhívás érkezett a legfelsőbb SA-vezetésben lévő SA egyetemi főosztálytól, egy dr. Baumann nevű SA-Gruppenführertől. Követelte az említett plakát kifüggesztését, ahogy ezt más egyetemeken már megtették. Megtagadás esetén leváltással, ha ugyan nem az egyetem bezárásával kellett számolnom. Tiltásomhoz megkísértem a badeni kultuszminiszter támogatását megnyerni, ő azonban kijelentette, hogy az SA ellen semmit sem tehet. Ennek ellenére nem vontam vissza a tilalmat.

SPIEGEL: Eddig ez így nem volt ismeretes.

HEIDEGGER: Azt a motívumot, amely tulajdonképpen meghatározta, hogy elvállaljam a rektori hivatalt, már 1929-ben megneveztem a *Mi a metafizika?* című egyetemi székfoglaló előadásomban Freiburgban: "A tudományok területei távol fekszenek egymástól. Az a mód, miként tárgyaikat vizsgálják, alapvetően különböző. A diszciplínák eme széthullott sokaságát-ma már csak az egyetemek és fakultások technikai szerveződése tartja össze, jelentéssel csak a szakok gyakorlati célkitűzései ruházzák fel. A tudományoknak a maguk lényegi alapjában való gyökerezése ezzel szemben elhalt." Amit hivatali időm alatt az egyetemek ezen mára időközben az

extremitásig elfajult állapotára tekintettel megkísértem, azt ismerttettem a rektori beszédemben.

SPIEGEL: Megpróbáljuk kideríteni, vajon egyezik-e és mennyiben ez az 1929-es vélemény azzal, amit 1933-as székfoglalójában rektorként mondott. Itt kiragadunk összefüggésből egy mondatot: "A sokat ünnepelt 'akadémiai szabadság' kiutasítatik a német egyetemről, mivel ez a szabadság inautentikus, mert csak tagadó volt." Úgy véljük, feltételezhetjük, hogy ez a mondat kifejezi azon nézeteinek legalábbis egy részét, amelyektől még ma sem áll távol.

HEIDEGGER: Igen, magam is így gondolom. Végére is ez az akadémiai "szabadság" túl gyakran csupán negatív volt: azon fáradozástól való szabadság, hogy ráálljanak arra, amit egy tudományos stúdium a gondolkodás és megfontolás terén megkövetel. Egyébként ezt a szövegből kiragadott mondatot nem elszigetelten, hanem saját összefüggéseiben kell olvasni, akkor érthetővé válik, mit akartam, hogy "negatív szabadságon" értsenek.

SPIEGEL: Igen, ez érthető. Rektori beszédében azonban új hangnemet vélünk észrevenni, amennyiben ott, négy hónappal Hitler birodalmi kancellárrá történt kinevezése után, mintegy "ezen ébredés nagyságáról és pompájáról" szól.

HEIDEGGER: Igen, erről is meg voltam győződve.

SPIEGEL: Megmagyarázná ezt némiképp?

HEIDEGGER: Szívesen. Akkoriban egyetlen más alternatívát se láttam. Arról volt szó, hogy a nézetek és a 22 párt politikai tendenciáinak általános összekuszálódása közben találjunk egy nemzeti és mindenekelőtt szociális beállítottságot, mintegy Friedrich Naumann kísérletének értelmében. Csak a példa kedvéért, itt Eduard Spranger egy tanulmányát idézhetném, amely messze túlmege az én rektori beszédemen.²

SPIEGEL: Mikor kezdett foglalkozni a politikai viszonyokkal? Hiszen a 22 párt régóta létezett, és a munkanélküliek milliói is jelen voltak már 1930-ban.

HEIDEGGER: Abban az időben még teljesen azok a kérdések kötöttek le,

amelyek a *Lét és időben* (1927) és a következő évek írásaiban, előadásaiiban alakultak ki, a gondolkodás alapkérdései, amelyek közvetve nemzeti és szociális kérdéseket is érintettek. Egyetemi oktatóként a tudományok értelmére (Sinn) vonatkozó kérdés, és ezzel együtt az egyetem feladatának meghatározása lebegett közvetlenül a szemem előtt. Ez az igyekezet megfogalmazódott rektori beszédem címében is: *A német egyetem önmegnyilatkozása*. Abban az időben egyetlen rektori beszédben sem kockáztattak meg ilyen címet. De végigolvasta-e alaposan, átgondolta-e, és az akkori szituációból kiindulva interpretálta-e ezt a beszédet bárki is azok közül, akik polemizálnak vele?

SPIEGEL: Ilyen háborgó világban az egyetem önmegnyilatkozásáról beszélni nem hat ez kissé helytelennek?

HEIDEGGER: Hogyan? *A német egyetem önmegnyilatkozása* az úgynevezett "politikus tudomány" ellen irányul, amit akkoriban már a párton belül és a nemzetiszocialista diákság részéről is követeltek. Ez az elnevezés akkoriban egészen más értelemmel bírt; nem politológiát jelentett, mint ma, hanem a következőket: A tudomány mint olyan, értelme és értéke, a nép számára való tényleges hasznossága szerint kerül megítélésre. A tudomány ezen átpolitizálásával történő szembenállás külön megfogalmazódik a rektori beszédben.

SPIEGEL: Helyesen értjük Önt? Belevonta az egyetemet abba, amit akkoriban ébredésnek (Aufbruch) érzett, így akarván megtartani az egyetemet, egyébként talán olyan nagyhatalmú áramlatokkal szemben, amelyek már nem hagyták volna érvényesülni sajátosságát?

HEIDEGGER: Bizonyára, de az *Önmegnyilatkozásnak* egyúttal azt a feladatot is ki kellett tűznie, hogy a nyugat-európai gondolkodás hagyományának megfontolásából az egyetem

pusztán technikai szerveződéssel szemben új értelmet nyerjen.

SPIEGEL: Professzor úr, úgy értsük ezt, hogy akkoriban a nemzetiszocialistákkal együtt vélte elérhetőnek az egyetem gyógyulását?

HEIDEGGER: Ez helytelen kifejezés. Nem a nemzetiszocialistákkal együtt, hanem saját megfontolásából az egyetemnek kellett magát megújítania, és ezáltal szilárd pozíciót szereznie a tudomány előbbi értelemben vett átpolitizálásának veszélyével szemben.

SPIEGEL: Emiatt proklamálta Ön rektori beszédében a következő három pillért: a "munkaszolgálatot", a "honvédelmi szolgálatot" és a "tudásszolgálatot". A "tudás-szolgálatnak" ezáltal kellett, vélte Ön eszerint, olyan egyenrangú pozícióba emelkednie, melyet a nemzeti-szocialisták nem engedélyeztek?

HEIDEGGER: Pillérekről nincs szó. Ha figyelmesen olvassa: A tudásszolgálat a felsorolásban ugyan a harmadik helyen áll, de értelme szerint az első helyre tettem. Továbbra is megfontolandó, hogy a munka és a honvédelem, mint minden emberi tevékenység, valamilyen tudáson alapul és általa nyer megvilágítást.

SPIEGEL: Itt azonban még egy mondatot kell említenünk ezzel rögtön be is fejezzük ezt a nyomorult idézetet, amelyről nem tudjuk elképzelni, hogy még ma is aláírná. 1933 őszén mondta a következőket: "Létetek szabályai ne tantételek és eszmék legyenek. A Führer maga és csakis ő a mai és az eljövendő német valóság és annak törvénye."

HEIDEGGER: Ezek a mondatok nem a rektori beszédben találhatók, hanem csak a helyi, freiburgi diáklapban, 1933/34 téli szemeszterének kezdetén. Amikor a rektorátust átvettem, meg voltam győződve arról, hogy kompromisszumok nélkül nem boldogulok. Az említett mondatokat ma már nem írnám le. Hasonlókat már 1934-ben sem mondtam.

Szemrehányások a nemzetiszocialistákkal való együttműködés miatt.

SPIEGEL: Feltehetünk ismét egy közbevetett kérdést? Ebben a beszélgetésben eddig érthetővé vált, hogy 1933-ban az Ön magatartása két pólus között mozgott. Először: Egyet-mást ad usum Delphini kellett mondania. Ez volt az egyik pólus. A másik pólus azonban mégiscsak pozitívabb; ezt Ön így fejezi ki: Az volt az érzésem, valami új, valamilyen ébredés (Aufbruch) jött el.

HEIDEGGER: Így van. Nem arról volt szó, hogy pusztán látszatra beszéltem volna ilyen módon, hanem ezt valóban egy lehetőségnek tekintettem.

SPIEGEL: Tudja, hogy ezzel összefüggésben olyan szemrehányásokat tesznek Önnek, amelyek a Nemzetiszocialista Német Munkás- párttal illetve csoportjaival történt együttműködését érintik, és a nyilvánosság előtt még mindig meg nem cáfoltnak

minősülnek. Többek között a szeméretetették, hogy részt vett a diákság vagy a Hitlerjugend könyvégetésein.

HEIDEGGER: Betiltottam azt a tervezett könyvégetést, amelynek az egyetem épülete előtt kellett volna megtörténnie.

SPIEGEL: Szeméretetjük, hogy az egyetem könyvtárából vagy a filozófiai szemináriumából eltávolíttatta a zsidó szerzők könyveit.

HEIDEGGER: A szeminárium igazgatójaként csak ennek könyvtára fölött rendelkezhettem. A zsidó szerzők könyveinek eltávolítására vonatkozó ismételt felszólításnak nem tettem eleget. Gyakorlataim korábbi résztvevői ma tanusíthatják: nemhogy a zsidó szerzők egyetlen könyvét sem távolították el, hanem ezeket a szerzőket, mindenekelőtt Husserlt, éppúgy idéztük és tárgyaltuk, mint 1933 előtt.

"Az ellenem irányuló polémiák állandóan fellángolnak"

SPIEGEL: Hogyan magyarázza meg magának az ilyen híresztelések létrejöttét? Ez rosszindulat?

HEIDEGGER: A források ismerete alapján szeretném ezt feltételezni; de a rágalom indítékai mélyebben rejlenek. A rektorátus átvétele feltehetően csak alkalom, nem a meghatározó ok. Feltehetően ezért fog mindig fellángolni a polémia, ha alkalom kínálkozik.

SPIEGEL: 1933 után is voltak zsidó hallgatói. Kapcsolata ezen zsidó hallgatók némelyikével állítólag szívélyes volt.

HEIDEGGER: Magatartásom 1933 után is változatlan maradt. Legidősebb és legtehetségesebb hallgatóim egyike, Helene Weiß volt, aki később Skóciába emigrált. Miután az itteni karon promoválására már nem volt lehetőség, Baselben promovált írásával, amelynek *Az okság és a véletlen Arisztotelész filozófiájában* címet adta, és amit 1942-ben ki is nyomtattak Baselben. A szerző a következőket írja az előszó végén: "A fenomenológiai interpretáció azon kísérlete, melyet a mű első részében mutatunk be, lehetőségét M. Heidegger

görög filozófiára vonatkozó kiadatlan interpretációinak köszönheti."

Itt látnak egy példányt a szerző saját ajánlásával. Dr. Weiß Asszonyt halála előtt még többször meglátogattam Brüsszelben.

SPIEGEL: Ön régóta barátságban állt Jaspersszel. 1933 után ez a kapcsolat kezdett zavarossá válni. A fáma szerint, a zavar azzal függ össze, hogy Jaspersnek zsidó felesége volt. Szeretne ehhez valamit hozzátenni?

HEIDEGGER: 1919 óta álltam barátságban Karl Jaspersszel; 1933 nyári szemesztere alatt meglátogattam őt és feleségét Heidelbergben. 1934 és 1938 között Karl Jaspers minden publikációját "szívélyes üdvözléssel" küldte meg nekem.

SPIEGEL: Ön tanítványa volt zsidó elődjének, Edmund Husserlnek a freiburgi egyetem filozófia tanszékén. A kar számára utódként ajánlotta Önt a tanszéken. Kapcsolata Husserlrel nem lehetett hála nélküli.

HEIDEGGER: Hiszen ismerik a *Lét és idő* ajánlását.

SPIEGEL: Természetesen. Ámde később zavar keletkezett a kapcsolatban. Meg tudja és meg akarja nekünk mondani, hogy mire volt ez visszavezethető?

HEIDEGGER: Tárgyi szempontból éleződtek ki a különbségek. A harmincas évek elején Husserl nyilvánosan leszámolt Max Schelerrel és velem, amelynek érthetősége semmi kívánnivalót nem hagyott maga után. Nem tudtam meg, mi bírta rá Husserlt, hogy ilyen nyilvánosan szakítson gondolkodásommal.

SPIEGEL: Milyen alkalomból történt ez?

HEIDEGGER: Husserl hallgatók előtt beszélt a berlini sportpalotában. Erich Mühsam tudósított róla az egyik nagy berlini újságban.

SPIEGEL: Az általunk vizsgált összefüggésben a vita mint olyan nem érdekes. Csupán az az érdekes, hogy nem pont olyan vita, amelynek köze volt az 1933-as évhez.

HEIDEGGER: Nem, semmi sem.

SPIEGEL: Szemére vetették Önnek, hogy 1941-ben, a *Lét és idő* ötödik kiadásának megjelenésekor kihagyta a Husserlnek szóló eredeti dedikációt.

HEIDEGGER: Ez igaz. *Útban a nyelvhez* című könyvemben

megvilágítottam a valóságos tényeket. Ott a következőket írtam: "Azért, hogy a többszörösen terjesztett téves állításokra válaszoljak, álljon itt az a kifejezett megjegyzés, hogy a *Lét és idő* nek, a beszélgetés szövegében a 92. oldalon említett ajánlása, a könyv 1935-ös negyedik kiadásában is a mű elején szerepelt. Amikor a kiadó veszélyeztetve látta az 1941-es ötödik kiadás kinyomtatását, illetve a könyv betiltását gyanította, akkor Niemeyer³ javaslatára és kívánságára végül abban egyeztünk meg, hogy ebben a kiadásban elhagyjuk az ajánlást, azzal az általam szabott feltétellel, mely szerint ezen kiadásban is megmarad az a 38. oldalon található lábjegyzet, amely az említett ajánlást tulajdonképpen nagyon is indokolta, és ami így szólt: 'Ha a következő vizsgálódás néhány lépéssel tovább megy "maguknak a dolgoknak" a feltárásában, akkor ezt a szerző elsősorban E. Husserlnek köszönheti, aki őt freiburgi tanulóévei alatt beható személyes irányítással és még publikálatlan vizsgálódások nagyvonalú átengedésével a fenomenológiai kutatás legkülönbözőbb területein tette járatosná.'"

Husserl halála kapcsán Heidegger megvallja emberi gyengeségét

SPIEGEL: Ezekután csaknem teljesen szükségtelen már feltennünk azt a kérdést, vajon igaz-e, miszerint Ön a freiburgi egyetem rektoraként megtiltotta a nyugalmazott Husserl professzornak, hogy használja az egyetemi vagy a filozófiai szeminárium könyvtárát, illetve oda belépjen.

HEIDEGGER: Ez rágalom.

SPIEGEL: És olyan levél sem létezik, amelyben kimondatik ez a tilalom Husserl szemben? Hogyan keletkezett alkalmasint ez a híresztelés?

HEIDEGGER: Ezt sem tudom, semmilyen magyarázatot nem találok rá. Olyasmivel demonstrálhatom az egész ügy lehetetlenségét Önöknek, ami szintén nem ismert: Rektori hivatalom alatt Thannhauser professzort, az orvosi klinika igazgatóját és a későbbi Nobel-díjas von Hevesyt, a fizikai kémia professzorát

mindkettő zsidó származású, akiknek az elbocsátását a minisztérium követelte, a miniszternél való közbenjárás révén sikerült állásukban megtartanom. Mármint, hogy ezt a két embert megtartottam, és ugyanakkor saját tanítómmal, az emeritált Husserl szemben a kolportált módon jártam volna el ez egyszerűen abszurd. Azt is megakadályoztam, hogy hallgatók és docensek demonstrációt szervezzenek Thannhauser professzor ellen. Akadtak akkoriban hoppon maradt egyetemi magántanárok, akik úgy gondolták: Itt az idő valakinek a helyébe lépni. Ha ezek az emberek meglátogattak, mindegyiküket visszautasítottam.

SPIEGEL: 1938-ban Ön nem vett részt Husserl temetésén.

HEIDEGGER: A következőket szeretném ehhez hozzáfűzni: Alaptalan az a szemrehányás, miszerint megszakítottam

volna kapcsolataimat Husserllel. Feleségem 1933 májusában, mindkettőnk nevében levelet írt Husserl feleségének, amelyben tanúsítottuk változatlan hálánkat, és ezt a levelet egy virágcsokor kíséretében elküldte Husserlnek. Husserl felesége röviden, formális köszönettel válaszolt, és azt írta, hogy családaink között megszakadtak a kapcsolatok. Az, hogy Husserl betegsége és halálakor nem fejeztem ki még egyszer köszönőlevelet és tiszteletemet, az emberi gyengeség (Versagen), amiért levélben bocsánatot kértem Husserl feleségétől.

SPIEGEL: Husserl 1938-ban hunyt el. Ön pedig már 1934 februárjában lemondott a rektorátusról. Hogyan jutott erre az elhatározásra?

HEIDEGGER: Itt régebből kell kezdenem. Azzal a szándékkal, hogy az egyetem technikai szerveződését meghaladjuk, azaz a karokat belülről, tárgyi feladataikból kiindulva újítsuk meg, az 1933/34-es téli szemeszterre javasoltam fiatalabb és mindenekelőtt a szakterületükön kiemelkedő kollégák dékánná történő kinevezését az egyes karokon, mégpedig pártállásukra való tekintet nélkül. Így lett a jogi kar dékánja Erik Wolf professzor, a bölcsészettudományi kar dékánja

Schadewaldt professzor, a természettudományi kar dékánja Soergel professzor, az orvostudományi kar dékánja, von Möllendorf professzor, akit tavasszal mozdítottak el rektori hivatalából. De már 1933 karácsony táján világossá vált számomra, hogy az egyetem előttem lebegő megújítását se a kollégák részéről megnyilvánuló ellenállással szemben, se a párttal szemben nem tudnám keresztülvinni. A kollégák például rossz néven vették tőlem, hogy a hallgatókat bevontam az egyetem felelős irányításába.

éppúgy, ahogy ma történik. Egy napon Karlsruhéba hívtak, ahol a miniszter miniszteri tanácsosán keresztül a körzeti diákvezető jelenlétében azt követelte, hogy a jogi és az orvostudományi karok dékánjait más, a pártnak tetsző kollégákkal váltsam fel. Ezt a sértő kívánságot elutasítottam, és kilátásba helyeztem lemondásomat a rektori hivatalról, ha a miniszter ragaszkodik követeléséhez. Ez történt. Ez 1934 februárjában volt. Tíz hónapi hivatali idő után mondtam le, miközben a rektorok akkoriban kettő vagy több évig maradtak hivatalukban. Amíg a bel- és külföldi sajtó a legkülönbözőbb módon kommentálta a rektori hivatal átvételét, lemondásomat elhallgatták.

A szemináriumon a párt besúgója is részt vett

SPIEGEL: Adódott Önnek lehetősége akkoriban, hogy az illetékes birodalmi miniszternek előadja gondolatait az egyetemi reformról?

HEIDEGGER: Mikor "akkoriban"?

SPIEGEL: Még mindig szó van arról az utazásról, amit Rust 1933-ban ide Freiburgba tett.

HEIDEGGER: Két különböző eseményről van szó. Egy Schönaui im Wald-ban tartott Schlageter ünnepség alkalmából történt, hogy rövid, formális köszöntéssel üdvözöltem a minisztert. Másodszor 1933 novemberében, Berlinben beszéltem vele. Előadtam neki a tudományra és a karok lehetséges átalakítására vonatkozó felfogásomat. Mindent figyelmesen tudomásul vett, úgyhogy reménykedtem: az előadottak megtehetik hatásukat. De semmi nem

történt. Nem látom be, miért tesznek nekem szemrehányást az akkori birodalmi nevelésügyi miniszterrel folytatott tárgyalás miatt, miközben ugyanabban az időben minden külföldi kormányzat sietett Hitler elismerni, és vele szemben a nemzetközileg szokásos tiszteletet kimutatni.

SPIEGEL: Megváltozott az Ön viszonya a Nemzetiszocialista Német Munkáspárttal, miután lemondott a rektori hivatalról?

HEIDEGGER: A rektori hivatalról történt lemondás után oktatói feladatomra korlátoztam tevékenységemet. 1934 nyári szemeszterében a *Logikát* adtam elő. A következő szemeszterben, 1934/35 telén tartottam az első Hölderlin-előadást. 1936-ban kezdődtek a Nietzsche-előadások. Mindazok, akik hallhatták, hallották, hogy ez harc a nemzetiszocializmussal.

SPIEGEL: Hogyan játszódt le a hivatal átadása? Ön nem vett részt az ünnepségen?

HEIDEGGER: Igen, elutasítottam a rektori hivatal ünnepélyes átadásán való részvételt.

SPIEGEL: Elkötelezett párttag volt az utódja?

HEIDEGGER: Jogász volt; a *Der Alemanne* pártújság rektorra történt kinevezését a következő vastagon szedett címmel adta hírül: "Az egyetem első nemzetiszocialista rektora".

SPIEGEL: Hogyan viszonyult Önhöz a párt?

HEIDEGGER: Állandóan felügyelet alatt álltam.

SPIEGEL: Ön észrevette ezt?

HEIDEGGER: Igen, a Dr. Hankéval történt esetben.

SPIEGEL: Miként jött rá?

HEIDEGGER: Ő maga jött oda hozzám. Már promovált az 1936/37-es téli szemeszterben, és mégis részt vett az 1937-es nyári szemeszteremen. Az SD küldte, hogy engem szemmel tartson.

SPIEGEL: Hogyan jutott arra az elhatározásra, hogy hirtelen odamenjen Önhöz?

HEIDEGGER: Az 1937-es nyári szemeszter során tartott Nietzsche-szemináriumaim és annak alapján, ahogy közben a munka zajlott. Bevallotta nekem, hogy az ellenőrzésemre vonatkozó megbízatást nem tudja tovább vállalni, és további oktatói tevékenységemre való tekintettel tudomásomra akarta hozni ezt a helyzetet.

SPIEGEL: A párt tehát éber szemmel figyelte Önt?

HEIDEGGER: Csak azt tudtam, hogy írásaimat nem volt szabad ismertetni, mint például a *Platón tanítása az igazságról* című tanulmányomat. Az 1936 tavaszán, Rómában a Germán Intézetben tartott Hölderlin-előadásomat csúnyán megtámadták a Hitlerjugend *Wille und Macht* című folyóiratában. Az 1934 nyarán E. Kriecks *Volk im Werden* című folyóiratában ellenem induló polémiát az érdeklődőknek utólag el kellene olvasni. Német oldalról nem delegáltak az 1934-es prágai Nemzetközi Filozófuskongresszusra.

Ugyanígy a mellőzés volt a sorsom az 1937-es párizsi Descartes-kongresszus esetében. Ez olyan megütközést keltett Párizsban, hogy a kongresszus vezetése Bréhier professzor a Sorbonne-ról saját kezdeményezésre tudakozódott nálam, miért nem tartozom a német delegációhoz. Azt válaszoltam, hogy a kongresszus vezetése tudakozódjon az eset felől a Birodalmi Nevelési Minisztériumban. Némi idő múlva Berlinből felszólítást kaptam, hogy utólag csatlakozzam a delegációhoz. Ezt elutasítottam. A *Mi a metafizika?* és *Az igazság lényegéről* című előadások cím nélküli borítóval pult alatt kerültek árusításra. A párt kezdeményezésére a rektori beszédet 1934 után csakhamar kivonták a kereskedelmi forgalomból.

SPIEGEL: Később még rosszabb lett?

HEIDEGGER: A háború utolsó évében a legjelentősebb tudósok és művészek közül ötszázat felmentettek mindenfajta hadiszolgálat alól. Nem tartoztam a felmentettek közé, ellenkezőleg, 1944 nyarán sáncmunkára parancsoltak a Rajnán túlra.

SPIEGEL: A másik, a svájci oldalon Karl Barth végzett sáncmunkát.

HEIDEGGER: Érdekes, mindez hogyan zajlott le. A rektor összehívta az egész docensi kart, és rövid beszédet tartott az alábbi tartalommal: Amit most mond, az a nemzetiszocialista körzet- és kerületvezetővel kötött megállapodás. Most az egész docensi kart három részre osztja: az első a teljesen nélkülözhetők, a második a félig nélkülözhetők és a harmadik a nélkülözhetetlenek csoportja. A teljesen nélkülözhetők csoportjának első tagjaként megnevezett személy: Heidegger, a továbbiakban pedig G. Ritter⁴. Az 1944/45-ös téli szemeszterben, a rajnai sáncmunkák befejeződése után, *Költészet és gondolkodás* címmel tartottam előadást, ami bizonyos értelemben Nietzsche-előadásom, azaz a nemzetiszocializmussal fennálló konfliktus folytatása. A második óra után behívtak a Volksturm-ba, ahol én voltam a legidősebb a tantestület behívott tagjai között.

SPIEGEL: Talán összefoglalhatjuk: 1933-ban szűkebb nem tágabb

értelemben vett apolitikus emberként került az említett vélt ébredés (Aufbruch)

politikai életébe...

HEIDEGGER: ... az egyetem útján...

Melyek a technikai világ politikai rendszerei?

SPIEGEL: ...az egyetemen át vezető úton került ezen vélt ébredésbe. Körülbelül egy év múlva pedig le is mondott az ebben vállalt funkciójáról. De: Ön a következőket mondta egyik 1935-ös előadásában, amely 1953-ban *Bevezetés a metafizikába* címmel jelent meg: "Amit ma" tehát 1935-öt írtak "a nemzetiszocializmus filozófiája-ként kínálnak körülöttünk, de aminek ezen mozgalom igazságához és nagyságához (tudniillik a planetáris meghatározottságú technika és az újkori ember találkozásához) a legcsekélyebb köze sincs, mindez az 'értékek' és 'teljességek' eme zavaros vizében való halászás." A zárójelben lévő szavakat csak 1935-ben, tehát a nyomtatáskor fűzte a szöveghez netán megvilágítandó az 1953-as olvasónak, hogy 1935-ben miben látta "ezen mozgalom" tehát a nemzetiszocializmus "belső igazságát és nagyságát", vagy a magyarázó zárójel már 1935-ben is benne voltak?

HEIDEGGER: Ez benne volt a kéziratomban, és pontosan megfelelt a technikáról alkotott akkori felfogásomnak, de még nem vágott egybe későbbi, a technika lényegét "áll-vány"-ként (Ge-Stell) felfogó értelmezésemmel. Ezt a szövegrészt azért nem adtam elő, mert meg voltam győződve hallgatóim helyes értelmezéséről; az ostobák, a besúgók és a szaglászók másként értették a mondottakat másképp is akarták érteni.

SPIEGEL: Biztosan ide sorolná a kommunista mozgalmat is?

HEIDEGGER: Igen, mint a planetáris technika által meghatározott mozgalmat, feltétlenül.

SPIEGEL: Az amerikanizmust is?

HEIDEGGER: Igen, arra is ezt mondanám. Közben az elmúlt harminc év alatt alighanem világosabbá vált, hogy az újkori technika planetáris mozgalmak olyan hatalom, melynek történelemformáló nagyságát alig lehet túlbecsülni. Számomra ma az a döntő kérdés, hogyan rendelhető

hozzá egyáltalán valamely és melyik politikai rendszer a technikai korszakhoz. Nem tudom a választ erre a kérdésre. Nem vagyok róla meggyőződve, hogy ez a demokrácia.

SPIEGEL: Nos "a" demokrácia csupán gyűjtőfogalom, nagyon különböző elképzelések sorolhatók alá. Az a kérdés, lehetséges-e még ezen politikai forma átalakítása. Ön 1945 után nyilatkozott a nyugati világ politikai törekvéseiről, és ennek során a demokráciáról, a politikailag megfogalmazott keresztény világnézetéről és a jogállamiságról is beszélt és mindezen törekvéseket "felemásságoknak" (Halbheiten) nevezte.

HEIDEGGER: Kérem, mindenekelőtt azt mondja meg, hol beszéltem a demokráciáról és arról, amit utána idéz. Egyébként valóban felemásságoknak is nevezném ezeket, mivel nem látok bennük valódi harcot a technikai világgal, mivel nézetem szerint még mindig az a felfogás áll mögöttük, hogy a technika, lényegét tekintve olyan valami, amit az ember a kezében tart. Véleményem szerint ez nem lehetséges. A technika, lényegét tekintve olyan valami, amit az ember önmagából kiindulva nem győz le.

SPIEGEL: A most vázolt áramlatok közül, nézete szerint, melyek itt a leg-idősebbek?

HEIDEGGER: Ezt nem látom. De látok itt egy döntő kérdést. Elsősorban azt kellene megvilágítani, mit értenek időszerűn, mit jelent itt az "idő". Továbbá rá kellene még kérdezni, vajon az emberi cselekvés "belső igazságának" az időszerűsége-e a mérték, vajon minden egyes fordulat befekettése ellenére nem a gondolkodás és a költészet-e a mértékadó cselekvés.

SPIEGEL: Itt azonban szembeötlő, hogy az ember sohasem bánik el a munkaeszközzel (Werkzeug), lásd a bűvészinast. Nem hangzik itt túl pesszimistán, ha azt mondjuk: nem bánunk el a modern technikával, ezzel a bizonyára jóval nagyobb munkaeszközzel?

HEIDEGGER: Pessimizmus? Nem. A pessimizmus és az optimizmus a most próbált megfontolás határán belül található; olyan állásfoglalások ezek,

melyek nem vezetnek messzire. De mindenekelőtt a modern technika nem "munkaeszköz", és már semmi köze a munkaeszközökhöz.

"Az az ijesztő, hogy minden funkcionál"

SPIEGEL: Miért kellene, hogy a technika ennyire legyűrjön bennünket...?

HEIDEGGER: Nem azt mondom, hogy legyűrjön. Azt mondom, még nincs olyan szemléletünk, amely a technika lényegének megfelel.

SPIEGEL: De a következő, egészen naív ellenvetést tehetnék Önnek: Mit kell itt legyűrni? Hiszen minden funkcionál. Egyre több villamoserőmű épül. Egyre többet termelünk. A föld ezen részén, a magas szintű technika révén jó az emberek ellátása. Jólétben élünk. Mi hiányzik itt tulajdonképpen?

HEIDEGGER: Minden funkcionál. Éppen az az ijesztő, hogy funkcionál, és a funkcionálás egyre további funkcionálásra törekszik, és hogy a technika egyre jobban elszakítja az embert a földtől és gyökértelenné teszi. Nem tudom, Önöket megrémítette-e, engem mindenesetre igen,

amikor minap a Holdon készített felvételeket láttam a Földről. Atombombára sincs szükségünk, az ember elgyökértelenedése már bekövetkezett. Már pusztán csak technikai kapcsolataink vannak. Ez már nem is a Föld, amelyen az ember ma él. Nemrég hosszasan elbeszélgettem René Charral Provence-ban. Mint tudják, költő és részt vett az ellenállásban is. Provence-ban most rakétakilövő állomások létesülnek, és elképzelhetetlenül tönkreteszik a vidéket. A költő, aki semmiképpen sem gyanúsítható szentimentalizmussal vagy valamilyen idilli állapot magasztalásával, azt mondta nekem, hogy az ember elgyökértelenedése, amely most játszódik le, ez a vég; hacsak a gondolkodás és a költészet nem jut erőszakmentes hatalomra.

"Gondolkodásunkkal nem vagyunk képesek Istent megidézni, csak a várakozást ébreszthetjük fel"

SPIEGEL: Azt kell mondjuk, mi ugyan inkább itt vagyunk, és a mi időnkben bizonyára már nem is szükséges elmennünk innen; de ki tudja, az e az ember rendeltetése, hogy ezen a Földön éljen? Elgondolható lenne, hogy az embernek egyáltalán nincs rendeltetése. De mindazonáltal abban is láthatnánk az ember egyik lehetőségét, hogy erről a Földről más bolygókra jut el. Ez sokáig még biztosan nem lesz így. Csak, hol van az megírva, hogy az embernek itt a helye?

HEIDEGGER: Amennyire mindenesetre tájékozódtam, emberi tapasztalatunk és történelmünk szerint, úgy tudom, minden lényeges és nagy dolog csak abból származott, hogy az embernek volt otthona és gyökere verhetett egy hagyományban. A mai irodalom például messzemenően destruktív.

SPIEGEL: A "destruktív" szó azért is zavar itt bennünket, mert a "nihilista" megfelelőjeként éppen Ön, illetve az Ön filozófiája által kapott egészen átfogó jelentésösszefüggést. Megdöbönt minket a "destruktív" szónak az irodalomra vonatkoztatása, amit Ön nagyon is ezen nihilizmus részeként láthatna vagy kellene látnia.

HEIDEGGER: Azt szeretném mondani, hogy az, amit most "irodalom" alatt értettem, nem nihilista az általam gondolt jelentésben.

SPIEGEL: Nyilvánvalóan látja, hogy így azt a világméretű mozgalmat is megfogalmazta, amely létrehozta vagy már létrehozta az abszolút technikai államot?

HEIDEGGER: Igen!

SPIEGEL: Jó. Most természetesen adódik a kérdés: Az egyes ember képes-e még egyáltalán befolyásolni ezeket az

egymásbafonódó kényszermozgásokat, vagy pedig a filozófia, vagy a kettő együtt képes ezt befolyásolni azáltal, hogy a filozófia az egyént vagy több embert meghatározott akcióra irányít?

HEIDEGGER: Ha megengedik, röviden és talán kissé tömören, de hosszas megfontolás alapján válaszolnék erre a kérdésre: A filozófia nem képes véghezvinni a jelenlegi világhelyzet közvetlen megváltoztatását. Ez nem csupán a filozófiára érvényes, hanem minden merőben emberi elmélkedésre és törekvésekre. Már csak egy Isten menthet meg bennünket. Egyetlen lehetőségünk az marad, hogy a gondolkodás és a költészet terén készenlétbe helyezzük magunkat Isten megjelenésére, avagy Isten távollétére a pusztulásban; hogy Isten távolléte láttán elpusztulunk.

SPIEGEL: Van összefüggés az Ön gondolkodása és ennek az Istennek az eljövetele között? Nézete szerint, létezik itt oksági összefüggés? Úgy véli, képesek vagyunk Istent megidézni?

HEIDEGGER: Gondolkodásunkkal nem idézhetjük meg Istent, legfeljebb a várakozás készenlétét ébreszthetjük föl.

SPIEGEL: De segíthetünk?

HEIDEGGER: Az első segítség valószínűleg a készenlétbe helyezés. Sem az ember által, sem az ember nélkül nem lehet a világ az, ami, és olyan, amilyen. Nézetem szerint ez azzal függ össze, hogy az, amit én egy régről ránk hagyományozott, sokrétű és most lejáratott kifejezéssel "a lét"-nek nevezek, az kinyilatkozásához, megőrződéséhez és kialakulásához rászorul az emberre. A technika lényegét abban látom, amit gyakorta nevetséges és talán esetlen kifejezéssel "áll-vány"-nak ("Ge-Stell") nevezek. Az áll-vány működése a következőt jelenti: Az embert olyan hatalom állítja maga elé, veszi igénybe és provokálja, amely a technika lényegében nyilatkozik meg, és amit az ember nem ural. A gondolkodás nem is kíván többet, csak ehhez a belátáshoz hozzásegíteni. A filozófia halálán van.

SPIEGEL: A korábbi időkben és nem csupán a korábbi időkben mindazonáltal úgy gondolták, hogy a filozófia közvetve nagy hatást gyakorol; közvetlenül ugyan ritkán, de közvetve sokszor kieszközölte új áramlatok érvényre jutását. Ha csupán a németeknél a következő nagy nevekre gondolunk: Kant, Hegeltől Nietzschéig, Marxot nem is említve, akkor bizonyítható, hogy kerülő úton a filozófia roppant hatást fejtett ki. Úgy véli, a filozófia ezen hatásának vége? És amikor azt mondja, hogy a régi filozófia halott, már nincs többé, akkor ebbe az is belcértendő, hogy a filozófia ezen hatása, ha valaha létezett is, ma legalábbis már nem létezik?

HEIDEGGER: Közvetett hatás lehetséges egy másfajta gondolkodáson keresztül, de közvetlen hatás, úgy, mintha a gondolkodás kauzálisan változtatná meg a világhelyzetet, semmiképpen sem.

SPIEGEL: Bocsásson meg, nem akarunk filozofálni, ahhoz nem vagyunk elég képzettek, de hisz itt van a politika és a filozófia közötti érintkezési pont, ezért engedje meg nekünk, hogy egy ilyen beszélgetésbe vonjuk itt bele. Éppen az imént mondta: a filozófia és az egyes ember semmit sem tehetnek azonkívül, hogy...

HEIDEGGER: ...hogy készenlétbe helyezzük nyitottságunkat (Sich-Offenhalten) Isten érkezésére vagy távolmaradására. A távolmaradás tapasztalatát sem lehet semminek venni, hanem az az ember megszabadítása attól, amit a *Lét és időben* a létezők szintjére való visszaesésnek neveztem. Az említett készenlét előkészítéséhez tartozik, hogy megfontoljuk azt, ami ma van.

SPIEGEL: De hiszen akkor valóban szükség lenne még arra a híres külső indításra (Anstoß), egy Istenre vagy másvalakire. Tehát akkor a gondolkodás ma már semmilyen hatást nem fejthet ki önmagából kiindulva és önmagának elégséges módon? A kortársak, és azt hiszem, a mi véleményünk szerint is, ez a hatás korábban létezett.

HEIDEGGER: De nem közvetlenül.

A filozófiát a kibernetika váltja fel

SPIEGEL: Kantot, Hegelt és Marxot mint jelentős újítókat (Beweger) már megneveztük. De Leibniztől is indultak kezdeményezések a modern fizika fejlődésére, és ezzel a modern világ létrejöttére nézve egyáltalán. Azt hiszem, az előbb említette, hogy ma már nem számol ilyen hatással.

HEIDEGGER: A filozófiát tekintve már nem. Az eddigi filozófia szerepét ma a tudományok vették át. A gondolkodás "hatásának" kielégítő tisztázásához mélyrehatóbban ki kellene fejtenünk, mit nevezhetünk hatásnak és odahatásnak. Ha az alap tételét (Satz vom Grund) kielégítően kifejtettük, akkor alaposabb különbségtételre lenne szükség az indítóok (Anlaß), az indítás (Anstoß), az előmozdítás (Förderung), a támogatás (Nachhilfe), az akadályozás (Behinderung) és a közreműködés (Mithilfe) között. A filozófia szaktudományokra bomlik: pszichológiára, logikára, politológiára.

SPIEGEL: És mi tölti be most a filozófia helyét?

HEIDEGGER: A kibernetika.

SPIEGEL: Vagy a jámbor ember (Fromme), aki nyitottságban tartja magát (sich offenhält)?

HEIDEGGER: De ez már nem filozófia.

SPIEGEL: Akkor hát mi?

HEIDEGGER: Másféle gondolkodásnak nevezném.

SPIEGEL: Ön ezt másféle gondolkodásnak nevezi. Megfogalmazná ezt kissé világosabban?

HEIDEGGER: Gondoltak a *Die Frage nach der Technik* című előadásom záró mondatára: "A kérdés a gondolkodás jámborsága (Frömmigkeit)"?

SPIEGEL: Az Ön Nietzsche-előadásában találtunk egy számunkra megvilágosító mondatot. Ott azt állítja: "Mivel a filozófiai gondolkodásban a lehető legmagasabb szintű kötöttség (Bindung) uralkodik, ezért minden nagy gondolkodó ugyanazt gondolja. Ez az ugyanaz azonban olyan lényegi és gazdag, hogy soha nem meríti ki egyikük sem, hanem mindegyikük mindegyiket csak erősebben köti." Az Ön véleménye szerint azonban úgy látszik, hogy éppen ez a filozófiai építmény ért bizonyos módon véget.

HEIDEGGER: A filozófia építménye befejeződött, de számunkra mégsem vált semmissé, mert éppen a párbeszédben újra jelenvalóvá lesz. Az elmúlt harminc évben, az előadásokon és a gyakorlatokon egész munkásságom lényegében csak a nyugati filozófia értelmezésére irányult. A gondolkodás történeti alapjaihoz való visszatérés, a görög bölcsélet óta fel nem tett kérdések átgondolása, mindez semmiképpen sem elszakadás a hagyománytól. De állítom, hogy az áthagyományozott metafizika gondolkodásmódja, amely Nietzschével lezárult, semmilyen lehetőséget nem nyújt már a most még csak kezdődő technikai világkorszak alapvonásainak gondolkodva történő megtapasztalására.

"Megóvni a gondolkodást attól, hogy olcsón kiárusítsák"

SPIEGEL: Körülbelül két évvel ezelőtt, egy buddhista szerzetessel folytatott beszélgetés során, "a gondolkodás egészen új módszeréről" beszélt, és azt mondta, hogy a gondolkodásnak ezt az új módszerét "egyelőre csak kevés ember művelheti". Azt akarta ezzel kifejezni, hogy csupán igen kevés ember rendelkezhet azokkal a belátásokkal, amelyek lehetségesek és szükségesek az Ön nézete szerint?

HEIDEGGER: "Rendelkezni" valamivel ("Haben") abban az egészen eredeti értelemben, hogy ők bizonyos tekintetben ki is tudják fejteni ezeket a belátásokat.

SPIEGEL: Igen, de a módszer megvalósítására irányuló transzmisszió, látható módon nem került bemutatásra az Ön részéről a buddhistával folytatott ezen beszélgetésben sem.

HEIDEGGER: Azt nem is tudom láthatóvá tenni. Semmit sem tudok arról, hogyan "hat" az ilyen gondolkodás. Az is

lehetséges, hogy valamely gondolkodás útja ma a hallgatáshoz vezet, mert csak így óvhatjuk meg attól, hogy egy év leforgása alatt olcsón kiárusítsák. Az is lehetséges, hogy 300 évre lesz szüksége ahhoz, hogy "hasson".

SPIEGEL: Igen, ezt értjük. De minthogy nem 300 év múlva élünk, hanem itt és most, ezért a hallgatás nekünk nem adatik meg. Nekünk politikusoknak, félig politikusoknak, állampolgároknak, újságíróknak stb., nekünk szakadatlanul valamilyen döntést kell hoznunk. Be kell rendezkednünk abban a rendszerben, amelyben élünk, keresnünk kell a megváltoztatás módját, kutatnunk kell a reform szűk, és a forradalom még szűkebb kapuját. Segítséget a filozófustól várunk, még ha természetesen csupán közvetett segítséget is, kerülő utakon érkező segítséget. És akkor most azt halljuk: Nem tudok segíteni nektek.

HEIDEGGER: Nem is tudok.

SPIEGEL: Ez kedvét kell szegje azoknak, akik nem filozófusok.

HEIDEGGER: Nem tudok segíteni, mivel olyan súlyosak a kérdések, hogy a gondolkodás előbbi feladatának értelme ellen való lenne mintegy nyilvánosan föllépni, prédikálni és morális osztályzatokat osztogatni. Talán meg szabad kockáztatni a következő tételt: A technika el nem gondolt planetáris túlerejéből adódó titoknak azon gondolkodás ideiglenessége és homályossága felel meg, amely megkísérel elgondolkodni ezen elgondolatlanon.

SPIEGEL: Ön nem számítja magát azokhoz, akik, ha csupán hallanák őket, máris utat tudnának mutatni.

HEIDEGGER: Nem! Semmilyen utat nem ismerek a jelenlegi világhelyzet közvetlen megváltoztatására, föltéve, hogy ilyen emberileg egyáltalán lehetséges. Azonban nekem úgy tűnik, hogy a megkísérelt gondolkodás képes lenne a már említett készenlétet fölébresztetni, tisztázni és megszilárdítani.

SPIEGEL: Ez világos válasz. De mondhatja-e, és szabad-e egy gondolkodónak azt mondani: Csak várjatok, 300 éven belül bizonyára eszünkbe jut majd valami?

HEIDEGGER: Nem arról van szó, hogy csak várjunk, amíg az embernek 300 év múlva eszébe jut valami, hanem arról, hogy a jelenlegi világkorszak alig átgondolt alapvonásaiból az eljövendő időkre, prófétikus igények nélkül, előre gondoljunk (vorzudenken). A gondolkodás nem tétlenség, hanem önmagában az a cselekvés, amely párbeszédben áll a világ sorsával. Úgy tűnik számomra, hogy a teória és a praxis metafizikából származó megkülönböztetése, és a közöttük lévő transzmisszió képzele eltorlaszolja a belátás útját ahhoz, amit én gondolkodáson értek. Talán szabad itt utalnom azokra az előadásaimra, amelyek 1954-ben jelentek meg, *Mit jelent gondolkodni?* címen. Talán az is korunk egyik jellemzője, hogy összes írásom közül éppen ez a legkevésbé olvasott.

SPIEGEL: Térjünk vissza első témánkhoz. Az nem gondolható el, hogy a nemzetiszocializmust egyrészt úgy tekintsük mint az említett "planetáris találkozás" megvalósulását, másrészt mint a "planetáris meghatározottságú technika" és az újkori ember ezen találkozásával szembeni végső, legádázabb, legerőteljesebb és egyúttal legtehetetlenebb tiltakozást? Ön nyilvánvalóan egy el-lentétet hordoz saját személyében, úgyhogy működésének sok mellékterméke tulajdonképpen csak azáltal nyer magyarázatot, hogy lényének különböző részeivel, melyek a filozófiai magot nem érintik, szilárdan megkapaszkodik sok olyan dologban, amelyekről filozófusként tudja: nincs tartós fennállásuk például olyan fogalmakban, mint a "szülőföld" ("Heimat"), a "meggyökeresedés" ("Verwurzelung") vagy hasonló. Hogyan illenek ezek össze: planetáris technika és szülőföld?

HEIDEGGER: Ezt nem mondanám. Úgy tűnik számomra, túlságosan abszolút módon ragadják meg a technikát. Jómagam nem kibogozhatatlan és elkerülhetetlen végzetnek tekintem a planetáris technika világában élő ember helyzetét, hanem a gondolkodás feladatát éppen abban a saját határai között maradó közreműködésben látom, mellyel az embert hozzásegíti ahhoz, hogy először

is egyáltalán kielégítő viszonyt alakítson ki a technika lényegével. A nemzetiszocializmus ugyan ebbe az irányba haladt; ezek az emberek azonban a gondolkodást illetően túlfelül igénytelennek mutatkoztak valóban explicit viszonyt teremteni mindahhoz, ami manapság történik és úton van három évszázad óta.

SPIEGEL: Ez az explicit viszony netán az amerikaiaknál található meg manapság?

HEIDEGGER: Náluk sem; ők egyelőre még olyan gondolkodásba bonyolódta bele, amely pragmatizmusként ugyan előmozdítja a műszaki tevékenységet és manipulálást, de egyúttal a modern technika különösségére vonatkozó megfontolás útjában is áll. Eközben az Amerikai Egyesült Államokban felbukkannak itt-ott próbálkozások, hogy eloldozzák magukat a pragmatista-pozitívista gondolkodástól. És ki dönthetné el közülünk, vajon Oroszországban és Kínában nem kelnek-e új életre egy napon valamely "gondolkodás" olyan ősrégi hagyományai, amelyek közrehatnak abban, hogy lehetővé tegyék az ember szabad viszonyát a technikai világhoz?

SPIEGEL: Ha ezzel egyikük sem rendelkezik, és hát a filozófus sem tudja számukra nyújtani...

HEIDEGGER: Nem rajtam áll eldönteni, milyen messzire jutok a gondolat kísérletemmel, és a jövőben azt milyen módon fogják még fel, illetve milyen módon kerül termékeny átalakításra. Legutóbb 1957-ben, a freiburgi egyetem jubileuma alkalmából *Az azonosság tétele* címmel tartott ünnepi előadásban kockáztattam meg bemutatni néhány gondolati lépésben, hogy a modern technika különösségének alapját illető, gondolkodó tapasztalás számára mennyiben tárul fel annak lehetősége, hogy a technikai világkorszak embere megélje egy olyan követelményre való vonatkoztatottságát, amely követel-ményt nem csupán meghallani képes, amelybe sokkal inkább maga is beletartozik. Gondolkodásom elkerülhetetlen kapcsolatban áll Hölderlin költészetével. Hölderlint nem akármilyen költőnek tartom, akinek alkotásával az irodalomtörténészek sok egyéb mellett szintén foglalkoznak. Hölderlin számomra az a költő, aki a jövőbe mutat, aki Istent várja, és aki ennél fogva nem rekedhet meg a Hölderlin-kutatás tárgyaként az irodalomtörténet fogalmaiban.

Mi a németek különös feladata?

SPIEGEL: Apropó Hölderlin! (Az ismételt felolvasásért elnézést kérünk.) Nietzsche-előadásában Ön azt állította, hogy "a dionüszoszinak és az apollóninak, a szent szenvedélynek és a józan ábrázolásnak a különbözőképpen ismert ellentmondása a németek történelmi rendeltetésének rejtett stílustörvénye, és bennünket egy napon késznek és felkészültnek kell találnia megformálására. Ez az ellentét nem olyan formula, amelynek segítségével csupán 'kultúrát' szabadna írunk. Hölderlin és Nietzsche kérdőjelet állítottak fel ezzel az ellentmondással a németek azon feladatát illetően, hogy lényegüket történelmileg találják meg. Megértjük majd ezeket a jeleket? Egyvalami bizonyos: Ha nem értjük meg, a történelem megbosszulja magát rajtunk." Nem tudjuk, mindezt

melyik évben írta; úgy gondoljuk, 1935-ben.

HEIDEGGER: Az idézet feltehetően az 1936/37-es, *A hatalom akarása mint művészet* című Nietzsche-előadásban található. De mondhattam a rákövetkező években is.

SPIEGEL: Nos, megvilágítaná ezt valamelyest? Hiszen ez az egyetemes útról a németek konkrét rendeltetéséhez vezet bennünket.

HEIDEGGER: Így is mondhatnám az idézetben kifejtetteket: Meggyőződésem, hogy csak a világ ugyanazon helyéről kiindulva készítheti elő önmagát valamely visszatérés is, ahol a modern technikai világ létrejött; meggyőződésem, hogy ez nem a zen-buddhizmus vagy a világra vonatkozó más keleti tapasztalatok átvételével történhet meg. A radikális

átgondoláshoz az európai hagyományok segítségére és újabb elsajátításukra van szükség. Gondolkodásunk csak olyan gondolkodás révén alakul át, amely ugyanazon eredettel és meghatározottsággal bír.

SPIEGEL: Úgy véli, hogy éppen ezen a helyen, ahol a technikai világ létrejött, szintén itt kell ennek...

HEIDEGGER: ...hegeli értelemben megszüntetve-megőrződnie, nem megszünnie, hanem megszüntetve-megőrződnie, de nem csak az ember által.

SPIEGEL: Ön speciálisan a németeknek tulajdonít különleges feladatot?

HEIDEGGER: Igen, a Hölderlinnel való párbeszéd értelmében.

SPIEGEL: Úgy hiszi, hogy a németeknek különleges minősítésük van ezen visszatérést illetően?

HEIDEGGER: A német nyelv, valamint a görögök nyelve és gondolkodása között fennálló különleges, benső rokonságra gondolok. Manapság a franciák igazolják ezt számomra újra meg újra. Ha gondolkodni kezdenek, németül beszélnek; biztosak benne, hogy saját nyelvükkel nem boldogulnának.

"Túl nagy az elgondolandó nagysága"

SPIEGEL: Professzor úr mi tulajdonképpen mindig abból az optimista álláspontból indulnánk ki, hogyha valami közölhető, az le is fordítható, mert ha megszűnik az az optimizmus, miszerint a gondolati tartalmak a nyelvi határokon túlmenően is közölhetőek, akkor a provincializálódás veszélye fenyeget.

HEIDEGGER: "Provinciálisnak" neveznék a görög gondolkodást a római világbirodalmon belüli ábrázolási módokhoz képest? Az üzleti levelek minden nyelvre lefordíthatók. A tudományok, azaz a ma már számunkra is természettudománynak minősülő szaktudományok, a matematikai fizikával mint alaptudománnyal együtt, szintén lefordíthatók minden világnyelvre, pontosabban szólva: ezeket nem fordítják le, hanem ugyanazt a matematikai nyelvet beszélik. Tágas és nehezen felmérhető területet érintünk itt.

SPIEGEL: Ezzel magyarázza, hogy az Ön gondolatainak a neolatin országokban, kiváltképp a franciáknál olyan erős hatása volt?

HEIDEGGER: Minthogy ők látják, a mai világban már nem boldogulnak saját, igen erőteljes racionalitásukkal, amennyiben arról van szó, hogy ezt a világot saját lényegük eredetében értsék meg. Valamely gondolkodást éppoly kevésbé lehet lefordítani, mint a költeményeket. Ezeket jobb híján körülírni lehet. Mihelyt szó szerinti fordításba fogunk, minden megváltozik.

SPIEGEL: Ez kellemetlen gondolat.

HEIDEGGER: Jó lenne, ha ez a kellemetlenség nagy mértékben komoly lenne, és fontolóra vennék végre, hogy a görög gondolkodás milyen súlyos következményekkel járó változást szenvedett a római kor latin nyelvére történt átültetésével, fontolóra vennék ezt az eseményt, amely még ma is akadályt jelent számunkra a görög gondolkodás alapvető kifejezéseinek elégséges át gondolása tekintetében.

SPIEGEL: Talán a következők is ehhez a témához tartoznak: Pillanatnyilag, ezt túlzás nélkül állíthatjuk, a demokratikus-parlamentáris rendszer válságát éljük. Már régóta. Különösen Németországban, de nem csak Németországban. Ez a rendszer válságban van a demokrácia klasszikus országaiban is, Angliában és Amerikában. Franciaországban ez már nem is válság. A kérdés most az: Nem érkezhetnek-e mégis, felőlem akár melléktermékként is, olyan útmutatások a gondolkodók részéről, amelyekből kiderül, hogy vagy ezt a rendszert kell felváltania egy újnak, és az milyen legyen, vagy útmutatások arra nézve, hogy lehetővé kell váljon egy reform, és arra nézve is, miként volna ez lehetséges. Egyébként maradunk annál az álláspontnál, miszerint a filozófiailag iskolázatlan ember és ő normális esetben olyan ember lesz, aki kezében tartja a dolgokat (habár nem határozza

meg őket), és egyúttal a dolgok kezében van , hogy ez az ember téves következtetésekhez, sőt talán borzasztó rövidzáratokhoz jut. Tehát: Nem kellene-e a filozófusnak mégis késznek mutatkoznia arra, hogy gondolatokat fogalmazzon meg azt illetően, miként szabályozhatják az emberek együttélési viszonyait ebben az önmaguk által technicizált világban, amely talán túlerőben van velük szemben? Nem várjuk-e mégis joggal a filozófustól, hogy útmutatásokat nyújtson, miként képzel el valamely életlehetőséget, és nem hibázza-e el a filozófus egy részét, felőlem akár csak egy kis részét is, a hivatásának és a elhivatottságának, ha erre nézve semmit sem közöl.

HEIDEGGER: Amennyire én látom, gondolatilag senki sem képes a világot egészében úgy kiismerni, hogy gyakorlati útmutatásokat adhatna, különösen, ha szembenéz a saját feladatával is, miszerint először ismét a gondolkodás alapját találja meg. Amíg a jelentős hagyományok láttán a gondolkodás komolyan veszi önmagát, addig túl sokat követelnek tőle, ha útmutatásokat is neki kell adnia. Milyen felhatalmazás alapján történhetne mindez? A gondolkodás területén nincsenek tekintélyen alapuló állítások. A gondolkodás egyetlen mércéje magából az elgondolandó dologból következik. Azonban éppen ez az, ami minden másnál kérdésesebb. Ahhoz, hogy belássuk ezt a tényállást, mindenképp a filozófia és a tudományok közötti kapcsolat kifejtésére lenne szükség. A tudományok technikai-gyakorlati sikerei ma egyre inkább fölöslegessé teszik a filozófiai értelemben vett gondolkodást. Az a súlyos helyzet, amibe a gondolkodás saját feladatát tekintve került, megfelel annak a gondolkodással szemben táplált megütközésnek, amit éppen a tudományok hatalmi helyzete idézett elő. A gondolkodásnak meg kell tagadnia, hogy naprakész válaszokkal szolgáljon gyakorlati-világnézeti kérdésekre.

SPIEGEL: Professzor úr, a gondolkodás területén nincsenek tekintélyen alapuló állítások. Így tulajdonképpen az sem lehet meglepő, hogy a modern művészetnek is nehéz tekintélyen alapuló állításokat

tennie. Ön ezt mégis "destruktív"-nak nevezi. A modern művészet gyakran kísérleti művészetként értelmezi magát. Művei kísérletek...

HEIDEGGER: Szívesen hallgatom az okos szóra.

SPIEGEL: ...kísérletek az ember és a művész elszigetelődésének szituációjából kiindulva, és 100 kísérlet közül olykor-olykor egy ha talál.

HEIDEGGER: Éppen ez a nagy kérdés: Hol áll a művészet? Melyik a művészet helye?

SPIEGEL: Jó, de a művésztől Ön valami olyasmit követel itt, amit már a gondolkodástól sem.

HEIDEGGER: Semmit sem követelek a művésztől. Csupán azt mondom, az a kérdés, melyik helyet foglalja el a művészet.

SPIEGEL: Ha a művészet nem ismeri a maga helyét, akkor ezért destruktív?

HEIDEGGER: Jó, ezt húzzák ki. De azt szeretném rögzíteni, hogy nem látom a modern művészet útjelzőjét, mivel homályban marad, hogy miben pillantja meg vagy keresi legalább a modern művészet a művészet sajátos mivoltát.

SPIEGEL: A művésznek sincs kötelezettsége a hagyománnyal szemben. Szépnek találhatja és egyúttal azt mondhatja: Nos, így szerettek volna festeni 600 vagy 300 évvel, vagy még 30 évvel ezelőtt is. Igen ám, de most már ezt nem lehet így csinálni. Még ha akarná, akkor se tudná. A legnagyobb művész akkor Hans van Meegeren volna, a zseniális hamisító, aki aztán "jobban" tudna festeni mint a többiek. Tehát így a művész, az író, a költő hasonló szituációban van, mint a gondolkodó. Mégis hányszor kell azt mondanunk: Hunyd be a szemed!

HEIDEGGER: Amennyiben a művészet, a költészet és a filozófia egymáshoz rendelésének keretként a "kultúrüzem"-et ("Kulturbetrieb") vesszük, akkor jogos az összehasonlítás. De ha nem csupán a működés kérdéses, hanem az is, mit jelent a "kultúra", akkor e kérdésességre vonatkozó megfontolás is azon gondolkodás feladatkörébe kerül, amelynek szorult helyzete alig gondolható el. A

gondolkodás legnagyobb ínsége azonban abban áll, hogy manapság, már amennyire én ezt láthatom, még egyetlen gondolkodó sem szólalt meg, aki elég "nagy" lenne ahhoz, hogy a gondolkodást közvetlenül és megformált alakjában saját ügyévé tegye, és ezzel a saját útjára vezesse. Nekünk, mai embereknek túlságosan nagy az elgondolandó nagysága. Azon

fáradozhatunk talán, hogy valamely átmenet keskeny és messzire nem nyúló hídjait építsük.

SPIEGEL: Heidegger Professzor úr köszönjük a beszélgetést.

fordította: Krémer Sándor

* Az interjú magyar nyelvű történt átültetésénél Fehér M. István, Fila Béla és Vajda Mihály Heidegger-fordításaira támaszkodtam. K. S.

1 Martin Heidegger akarata alapján az interjút nem hozhattuk nyilvánosságra élete során. Az volt a kívánsága, hogy az interjúban válaszolhasson azokra a szemrehányásokra, amelyek a Harmadik Birodalomban tanúsított magatartása miatt érték.

2 A tanulmány megjelent az A. Fischer, W. Flitner, Th. Litt, H. Nohl és E. Spranger által kiadott, *Die Erziehung* című folyóiratban (1933, 401. oldal).

3 Heidegger akkori kiadója.

4 Dr. Gerhard Ritter professzort (a *Carl Goerdeler és a német ellenállási mozgalom* szerzőjét), akkoriban az újkori történelem egyetemi rendes tanára a freiburgi egyetemen, a Hitler elleni 1944. július 20-i merénylettel összefüggésben tartóztatták le 1944. november 1-én, és csak a szövetséges csapatok szabadították ki 1945. április 25-én. A történelem 1956-ban nyugdíjazták és 1967-ben halt meg.

